

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za sociologiju

DIPLOMSKI RAD

Iskustvo studiranja u sklopu programa Erasmus

Student: Antonio Ivičević

Mentorica: dr. sc. Ksenija Klasnić

Zagreb, rujan 2017.

SADRŽAJ

SAŽETAK	2
1. UVOD	3
2. CILJEVI ISTRAŽIVANJA	7
3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA.....	8
4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I RASPRAVA	10
4.1. INFORMIRANOST O PROGRAMIMA AKADEMSKE MOBILNOSTI I RAZLOZI ODLASKA NA ERASMUS	10
4.2. PRILAGODBA ERASMUS STUDENATA NA NOVO OKRUŽENJE (UPOZNAVANJE NOVIH LJUDI I KULTURA).....	13
4.3. VRIJEDNOSTI, NACIONALNA PRIPADNOST I EUROPSKI IDENTITET ERASMUS STUDENATA.....	16
4.4. VAŽNOST ERASMUSA ZA MLADE U HRVATSKOJ I NJEGOV UTJECAJ NA PERCEPCIJU BUDUĆNOSTI.....	23
5. ZAKLJUČAK	26
6. LITERATURA.....	28
7. PRILOZI	32
7.1. PITANJA ZA INTERVJU	32

SAŽETAK

Iskustvo studiranja u sklopu programa Erasmus

U vrijeme pojačane globalizacije i internacionalizacije, mobilnost studenata smatra se sastavnim dijelom europskog obrazovnog sustava. Jedan od glavnih i najmasovnijih programa mobilnosti studenata je Erasmus koji ima ulogu povezati sve visokoškolske ustanove zemalja članica Europske unije. Prilika za studiranjem na mnogim europskim fakultetima, razmjena znanja sa studentima iz drugih zemalja, upoznavanje nastavnih metoda i tehnika u drukčijem akademskog i kulturnom okruženju samo su neke pozitivne stvari koje Europska unija omogućuje studentima na području obrazovanja i europskih obrazovnih politika. Cilj je ovog rada bio ispitati specifična iskustva studenata sa Sveučilišta u Zagrebu koja su stekli tijekom boravka na međunarodnoj razmjeni – Erasmus. Za potrebe rada provedeno je ukupno 14 intervjua sa studentima koji pohađaju različite fakultete na Sveučilištu u Zagrebu, a konačni uzorak obuhvatio je studente iz područja društvenih, humanističkih i prirodnih znanosti. Rezultati istraživanju pokazali su kako studenti sa Sveučilišta u Zagrebu o Erasmusu doznaju preko iskustava svojih prijatelja i društvenih mreža, a prilagodba na novu sredinu im nije predstavljala veliki problem, s obzirom da je jedan od motiva odlaska na Erasmus bila promjena sredine i upoznavanje novih ljudi i kultura. Nacionalni identitet u kontekstu samoidentifikacije jako je izražen kod studenata, dok je bitno ukazati da se svi intervjuirani studenti smatraju građanima Europe.

Ključne riječi: Erasmus, mobilnost studenata, obrazovanje, iskustvo, Sveučilište u Zagrebu.

Experience of studying abroad as part of Erasmus Programme

In the time of intensified globalization and internationalization, student mobility is considered an integral part of the European education system. One of the main and most wide-reaching student mobility programmes is Erasmus, whose goal is to connect all higher education institutions within the EU. It provides students with an opportunity to study at a large number of European universities and to familiarize themselves with different teaching methods and techniques used in various academic and cultural environments, as well as to exchange knowledge with students from other countries, which are only some of positive elements that the European Union provides students when it comes to education and European education policies. The main goal of this thesis was to analyse specific experiences of students from the University of Zagreb, who took part in the Erasmus international student exchange programme. For the purpose of writing the thesis, 14 interviews were conducted with students from various faculties of the University of Zagreb, and the final sample included students from the fields of humanities, social and natural sciences. The results have shown that most students from the University of Zagreb learned about the Erasmus programme through their friends' experiences and social media, as well as that adjusting to their new surroundings did not pose a problem, which was to be expected as one of the major motivations for the respondents' participation in the Erasmus programme was meeting new people and experiencing new cultures. National identity within the context of self-identification has shown to be very evident with the respondents. Finally, it is important to point out that all the respondents consider themselves citizens of Europe.

Keywords: Erasmus, student mobility, education, experience, the University of Zagreb.

1. UVOD

Na visokom mjestu prioriteta Europske unije i Bolonjskog procesa obrazovanja nalazi se međunarodna mobilnost studenata. Programi međunarodne mobilnosti studenata predstavljaju ključni element uspješnosti provedbe Bolonjskog procesa kojima se prevladavaju prepreke slobodnom kretanju unutar Europske unije. Obrazovanje i znanost središnji su pokretači interesa i razvoja Europske unije, u skladu s Lisabonskom strategijom (Cvjetičanin, 2005), a EU će moći uspješno funkcionirati samo ako se zemlje članice podjednako obrazuju o svim posebnostima i vrijednostima svake od njih (Mikić i Šubić, 2003).

Sveučilište u Zagrebu zajedno s ostalim fakultetima u Hrvatskoj u sklopu reforme obrazovanja i pristupnih pregovora Republike Hrvatske za ulazak u Europsku uniju, zahvaćeno Bolonjskim procesom uvelo je programe akademske mobilnosti studenata. Glavni i najmasovniji program mobilnosti je Erasmus koji ima ulogu povezati sve visokoškolske ustanove zemalja članica Europske unije. Prilika za studiranjem na mnogim europskim fakultetima, razmjena znanja sa studentima iz drugih zemalja, upoznavanje nastavnih metoda i tehnika u drukčijem akademskog i kulturnom okruženju samo su neke pozitivne stvari koje Europska unija omogućuje studentima na području obrazovanja i europskih obrazovnih politika. Prema riječima Ninoslava Šćukaneca, izvršnog direktora Instituta za razvoj obrazovanja u Hrvatskoj, akademska mobilnost povećava zapošljavanje i konkurentnost na tržištu rada, jača društvenu svijest pojedinca, povećava razinu tolerancije i jača svijest o nužnosti borbe protiv svih oblika diskriminacije. Navedeni pozitivni učinci postaju posebno relevantni za hrvatsko društvo u trenutku kad je razvoj Hrvatske u društvenoj, političkoj i gospodarskoj sferi najvećim dijelom potaknut i određen eurointegracijskim procesima (Šćukanec, 2008).

Prema godišnjem izvješću o Erasmusu koje je objavila Europska komisija (Erasmus programme – Annual Report 2015), u okviru programa Erasmus tijekom 2015. godine preko 678.000 sudionika imalo je priliku studirati, raditi i volontirati u državama Europske unije. U navedenom priopćenju navedeno je kako se u proteklih 30 godina u okviru Erasmus obrazovalo preko 5 milijuna studenata, ali i profesora te volontera, što je zapravo riječ o ukupno 9 milijuna ljudi. Erasmus koji je započeo 1987. godine pokrenut je kao program razmjene koji je nudio priliku studentima za studiranjem u drugim državama te u kojem je

prve godine sudjelovalo samo 3.200 studenata iz 11 europskih zemalja (Belgija, Danska, Njemačka, Grčka, Francuska, Irska, Italija, Nizozemska, Portugal, Španjolska i Velika Britanija), čime je kroz 30 godina postao najvažniji program Europske unije za područje obrazovanja, osposobljavanja, mladih i sporta¹.

Europa je danas najveći svjetski centar znanja. Jezične barijere i zatvorenost obrazovnih sustava u nacionalne granice bili su glavni razlozi što Europa nije iskoristila sve svoje konkurentne potencijale na svjetskom tržištu znanja (Predojević, 2015). Internacionalizacija obrazovanja je novija društvena pojava koja opisuje razvoj i restrukturiranje regula, propisa i obrazovnih standarda visokoškolskih ustanova u svrhu njihovog približavanja i izjednačavanja s inozemnim, europskim visokoškolskim ustanovama (Raikou i Karalis, 2007). Jane Knight (2003) internacionalizaciju opisuje kao proces integracije međunarodnog, interkulturnog i globalnog u svrhu poravnanja standarda europskih učilišta s međunarodnim standardima i kao priliku za stvaranje sustava koji je otvoren globaliziranom okruženju. Postizanje bolje kvalitete visokog obrazovanja, kao i poboljšanje kompetencija stručnog osoblja i studenata (De Wit, 2011), važni su procesi u obrazovanju koje je prepoznala i Republika Hrvatska u kontekstu europskih, obrazovnih politika.

Republika Hrvatska 2011. godine punopravno je pristupila najvećem europskom programu u području obrazovanja – Programu za cjeloživotno učenje, a čiji je sastavni dio Erasmus – program namijenjen studiranju i studentskoj stručnoj praksi u 32 europske zemlje te stručnoj praksi i usavršavanju nastavnog i nenastavnog osoblja na visokim učilištima (Petrović Baronica i Puljiz, 2013). Agencija za mobilnost i programe Europske unije hrvatska je nacionalna agencija za Erasmus osnovana potkraj 2007. godine u svrhu stvaranja institucionalnog okvira za provedbu programa Europske unije u području obrazovanja. Prema statistikama Europske komisije za Republiku Hrvatsku (Erasmus+ Statistics, 2014), program Erasmus iznimno je popularan i među našim građanima - od 2009. godine, kada je otvoren za studente u Republici Hrvatskoj, pa do kraja 2014. godine u svrhu studiranja i obavljanja prakse u inozemstvu koristilo ga je 4.189 studenata.

U Europskoj uniji akademska mobilnost nije važna samo u kontekstu prava slobodnog kretanja koje pripada svim Europljanima nego ona pridonosi i ostvarenju političkih ciljeva Europske unije, kao što su njegovanje osjećaja pripadnosti Europi kod građana, promicanje

¹ European Commission, Press Release Databae: [http://europa.eu/rapid/press-release MEMO-17-83_en.htm](http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-17-83_en.htm)

socijalne i profesionalne integracije građana (Farnell, 2012). Važnost međunarodne mobilnosti hrvatskih studenata prepoznaje i Vlada Republike Hrvatske u suradnji s Institutom za obrazovanje navodeći kako treba povećavati javnu financijsku potporu koja će studentima omogućiti da provedu određeno razdoblje studija u inozemstvu te kvalitetnije informirati studente o mogućnostima financiranja u inozemstvu (Šćukanec, Sinković, Bilić, Doolan, Citan, 2016). Unatoč tome, u usporedbi s Austrijom, Njemačkom, Mađarskom, Slovenijom i Švedskom, Hrvatska ima najnižu razinu javnih izdvajanja za visoko obrazovanje s obzirom na udjel BDP-a te najnižu razinu javne potrošnje na izravne studentske potpore (Doolan, Dolenec, Domazet, 2013).

Povećanje mobilnosti i povećanje vrijednosti mobilnosti studenata bio je jedan od glavnih ciljeva politike visokog obrazovanja diljem Europe (Teichler, 2009). Povjerenik Europske komisije za obrazovanje, kulturu, mlade i sport Tibor Navracsics ocijenio je da je razvoj europskog identiteta jedna od najvažnijih zadaća programa Erasmus te dijeljenje temeljnih društvenih vrijednosti kao što su demokracija, vladavina prava, sloboda izražavanja, ljudska prava i ljudsko dostojanstvo (Navracsics, 2016). Jedan od specifičnih aspekata internacionalizacije u Europi je taj što ima za cilj stvoriti zajednički europski identitet te unaprijediti temeljne ideje europskog građanstva (The Erasmus Impact Study, 2014). Promicanje europskog identiteta trebalo bi se izgraditi razbijanjem socijalnih i kulturnih barijera među Europljanima (Figel, 2006). Istraživanje na temu europeizacije identiteta proveo je Sigalas (2010) te su rezultati njegove studije pokazali kako povećanje druženja studenata s drugim Europljanima pozitivno, iako skromno, utječe na europski identitet. Iako je studiranje u inozemstvu dovelo do povećanog druženja s drugim Europljanima, kontakt sa studentima iz zemlje domaćina ostao je ograničen (Sigalas, 2010).

Istraživanje o efektu mobilnosti na vještine i zapošljavanje studenata u kontekstu internacionalizacije visokih učilišta koje je provela Europska unija u suradnji s nekoliko istraživačkih instituta (The Erasmus Impact Study, 2014), pokazuje kako su glavni motivi odlaska studenata na Erasmus prilika da žive u inozemstvu, upoznavanje novih ljudi, poboljšanje poznavanja stranih jezika te razvijanje transverzalnih vještina. U prosjeku, studenti koji su bili na Erasmusu prije se zapošljavaju nakon boravka u inozemstvu, a poslodavci takvo iskustvo prepoznaju u kontekstu stjecanja transverzalnih vještina poput otvorenosti i znatiželje, mogućnosti rješavanja problema, vještina odlučivanja, samopouzdanja i tolerancije prema drugim i drugačijim ljudima. Eurobarometar publikacija o mladima (Gallup Organization, 2011) naglasila je vještine stranih jezika, povećanje svijesti o

drugim kulturama i veću sposobnost prilagodbe novim situacijama kao tri najvažnije koristi studentima koje su izvedene iz mobilnosti.

Hrvatski studenti također prepoznaju važnost stvaranja europskog prostora za visoko obrazovanje (EHEA), ponajprije kao mogućnost koja će povećati izgleda za zaposlenje i veću mobilnost građana. (Dragun i Relja, 2006). U istraživanju kojeg je provela Šverko (2005) studenti su, kao glavni razlog zbog kojeg bi otišli u inozemstvo, isticali bolje materijalne uvjete, profesionalne razvojne razloge, upoznavanje drugih kultura i običaja i pronalaženje posla. Šverko je zaključila kako studenti žele otići u inozemstvo kako bi zarađivali više i primjerenije svojem statusu, kako bi se usavršavali i stekli dodatna znanja i profesionalna iskustva, kako bi upoznali svijet drugačiji od onog u kojem su dosad živjeli te kako bi izgradili karijeru i napredovali.

Na temu Erasmus mobilnosti provedena su mnoga istraživanja, no većinom kvantitativne prirode. Njima su utvrđeni glavni ciljevi i način organizacije programa mobilnosti koji je uvelike posvećen profesionalnom razvoju studenata, gdje prevladavaju pojmovi kao što su tržište rada (Dragun i Relja, 2006), zaposlenje (Šverko, 2004) i razvoj karijere (Mujić, Barković, Mikrut, Szabo, 2011). Utvrđene su opće karakteristike studenata koji su doživjeli iskustvo studiranja u drugoj zemlji te je opisan opći stupanj zadovoljstva Erasmusom. Međutim, cilj ovog rada nije utvrditi opće karakteristike studenata i njihovo uklapanje u sliku prosječnog studenta na razmjeni, već istražiti i objasniti njihova specifična, individualna iskustva s obzirom na njihovu osobnu i socijalnu okolinu.

Drugačija životna područja potiču kod mladih veću dozu zadovoljstva, sreće i osobne ispunjenosti zbog sklapanja novih prijateljstava, artikuliranja novih interesa, koji ocrtavaju nova i drugačija životna područja (Tomić-Koludrović i Leburić, 1996). Sukladno tome, istraživanjem se želi vidjeti, ako je, na koji je način boravak na Erasmusu utjecao na njihove privatne živote – promjenu slike o sebi i drugima, koliko se doživljavaju građanima Europe, odnosno doprinosi li Erasmus stvaranju zajedničkih vrijednosti kod studenata zbog multikulturnog okruženja te izgradnji europskog identiteta naspram nacionalnog identiteta. Iako je Sigals (2010) pokazao da Erasmus ima zanemariv utjecaj na stvaranje europskog identiteta i podrške EU, Kuhn (2012) navodi kako ne znači nužno da je prekogranična mobilnost nedjelotvorna u promicanju europskog identiteta. Utvrđeno je kako su mlada dob i visoko obrazovanje snažni prediktori ne samo prekograničnih interakcija (Kuhn prema Gabel, 2012) i europskog identiteta (Kuhn prema Fligstein i Roose, 2012), već i Europske unije

(Kuhn prema Gabel, 2012). Prema tome, zanimljivo je sagledati kako grupni procesi i grupna dinamika doprinose razvijanju socijalne svijesti, odnosno kako međunarodno iskustvo u studiranju doprinosi razumijevanju i afirmaciji kulturne raznolikosti u Europi, čemu program razmjene Erasmus, snažno pridonosi.

Ukupan broj studenata koji su sudjelovali u programu Erasmus od njegovog pokretanja iznosi više od 5 milijuna. Njihova mobilnost neminovno će izazvati kulturnu preobrazbu u Europi, ali ne postoji svijest kako i koliko, na primjer, Erasmus pridonosi europskom identitetu. Percipira ga se na razini stjecanja novih znanja, upoznavanja drugih sredina, a ono što je najvažnije – izazov kulturne preobrazbe na cijelom jednom kontinentu – ostaje na marginama (Cvjetičanin, 2005). Djelomični gubitak autonomije nacionalne države teško je prihvatljiv, s obzirom na domoljubne tradicije europskih nacija, često nacionalistički obojenih (Such, 2000), no prema Mauriču (1994), do ujedinjenja i stvaranja zajedničkog identiteta će doći ne zbog kvalitativnih promjena u demokratskoj svijesti i duhu, već pod ekonomskim pritiskom i borbom za opstanak. Uz europsku dimenziju identiteta, istraživanje će obuhvatiti i razvijanje nekih zajedničkih vrijednosti kod studenata kao što su demokracija, tolerancija, prihvaćanje drugih i drugačijih, zaštita okoliša i sl.

2. CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja je ispitati specifična iskustva studenata sa Sveučilišta u Zagrebu koja su stekli tijekom boravka na međunarodnoj razmjeni – Erasmus.

Istraživanjem se želi utvrditi na koji je način boravak na Erasmusu utjecao na njihove privatne živote – promjenu slike o sebi i drugima, koliko se doživljavaju građanima Europe, odnosno doprinosi li Erasmus stvaranju zajedničkih vrijednosti kod studenata zbog multikulturnog okruženja te izgradnji europskog identiteta naspram nacionalnog identiteta.

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Ovaj rad bavi se iskustvom studiranja studenata na Sveučilištu u Zagrebu u sklopu programa Erasmus. Istraživanje je provedeno korištenjem kvalitativne istraživačke metode i tehnike, putem polu-strukturiranog intervju s elementima dubinskog intervjuja. Kvalitativni pristup istraživanju podrazumijeva ukupan način razmišljanja o ljudskom iskustvu, koji podrazumijeva znanstvenu intersubjektivnu empatiju u procesu pribavljanja značenja pojedinačnih i grupnih iskustava takozvanog 'vanjskog svijeta' (Petrić, 2010). Polu-strukturirani intervju (engl. 'semi-structured interview') dopušta sugovornicima da slobodno odgovore na svako postavljeno pitanje, no važno je naglasiti kako svi intervjuirani unutar istog istraživanja odgovaraju na ista pitanja. Dubinski intervju (engl. 'semi-structured interview') oličenje je kvalitativnosti u ovoj metodi, a u njemu su interakcije i sam tijekom razgovora 'ne-direktivni', odnosno intervjuirani slobodno govore o događajima, ponašanjima i uvjerenjima (Petrić, 2010). U ovom istraživanju svi sugovornici/ice odgovarali su na ista pitanja unaprijed određena protokolom istraživanja, ali ovisno o sugovornicima kod određenih pitanja došlo je do dodatnih pitanja kako bismo razumjeli specifičnost njihovog iskustva.

Ukupno je provedeno 14 intervju sa studentima koji pohađaju različite fakultete na Sveučilištu u Zagrebu, a konačni uzorak obuhvatio je studente iz područja društvenih, humanističkih i prirodnih znanosti: Engleski jezik i književnost, švedski jezik, pravo, filozofija, etnologija, novinarstvo, matematička statistika, fizika, politologija, ekonomija. Prva intervjuirana osoba bila je poznanica istraživača, koja je preporučila idućeg sugovornika te se je uzorak na isti način, od sugovornika do sugovornika, dalje razvijao. Ovakav se tip uzorkovanja u metodologiji istraživanja naziva uzorak lančane reakcije/uzorak grude snijega (engl. 'snowball sampling'). Tkalac, Ćorić i Vokić (2010) u svom priručniku za metodologiju istraživačkog rada opisali su način korištenja navedene tehnike: 'Za početak se odabire nekoliko pojedinaca u skupini ili organizaciji i od njih se prikupljaju tražene informacije. Njih se zatim moli da identificiraju druge u skupini ili organizaciji, pa tako ljudi koje oni odaberu postaju dio uzorka. Od tako dobivenih članova uzorka prikupljaju se informacije, nakon čega se i njih moli da identificiraju nove članove skupine. Ovaj se proces nastavlja sve dok traženi broj ili točka zasićenja nije dostignuta.' (Tkalac, Ćorić i Vokić, 2010: 78).

Od ukupno 14 intervjuiranih studenata, koji su proveli najmanje jedan semestar na Erasmusu u protekle tri godine, 5 je muškaraca i 9 žena. Unaprijed predviđena kvota iznosila je 20 studenata, no ponavljanjem sličnih nalaza kod različitih profila studenata, intervjuiranje je završeno s četrnaestim sugovornikom.

Istraživanje je provedeno poštujući etičke standarde u znanstvenoj metodologiji. Etika u istraživanju odnosi se na primjenu etičkih načela i prikladnosti ponašanja u pripremi i provedbi istraživanja te analizi i interpretaciji rezultata. Svim sudionicima u istraživanju dan je pisani dokument ('Informirani pristanak na sudjelovanje u istraživanju') u kojoj je jasno naveden kratak opis teme istraživanja, opis procesa istraživanja i povjerljivost podataka te mogući rizici. Svojim potpisom sudionici su potvrdili da dobrovoljno pristaju na intervjuiranje i snimanje razgovora.

Svi provedeni intervjui su snimani mobilnim uređajem, uz dopuštenje sudionika istraživanja. Kod transkribiranja je provedeno anonimiziranje na način da su druge osobe ili institucije koje je sugovornik spomenuo tijekom intervjua zamijenjeni pseudonimima, a sama imena sudionika istraživanja su zamijenjena prema unaprijed dogovorenim pseudonimima. Audio snimke intervjua pohranjene su isključivo kod istraživača koji je proveo intervju te će nakon završne prezentacije rada biti trajno uklonjene.

Intervjui su bili provedeni tokom svibnja, lipnja i srpnja 2017. godine, a intervjuiranje sudionika odvijalo se u mirnim kafićima koja su omogućavala povjerljivost tijekom razgovora. Istraživanje je provedeno u sklopu diplomskog rada na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a Povjerenstvo Odsjeka za sociologiju za prosudbu etičnosti istraživanja 15. ožujka 2016. godine donijelo je odluku kako je istraživanje u skladu s važećim etičkim normama.

Pitanja koja su bila korištena prilikom intervjuiranja nalaze se u *Prilogu*.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I RASPRAVA

4.1. INFORMIRANOST O PROGRAMIMA AKADEMSKE MOBILNOSTI I RAZLOZI ODLASKA NA ERASMUS

Ovo istraživanje bavi se iskustvom studiranja studenata u sklopu programa Erasmus na Sveučilištu u Zagrebu. Obrada ove teme primarno je usmjerena na otkrivanje specifičnosti studiranja studenata koji su sudjelovali u programu akademske mobilnosti. Dosadašnja su istraživanja pokazala kako o programima akademske mobilnosti studenti znaju vrlo malo, a kao razloge neinformiranosti ili nezainteresiranosti za međunarodnim iskustvom navodi se opterećenost tjeskobnim stanjima vezanim uz studij (Bezinović i sur., 1998), ali i općom nezainteresiranošću i apatijom (Lugomer-Armano i sur., 2001). Na primjeru studenata na Sveučilištu u Zagrebu, ovo istraživanje pokazuje kako ispitani studenti u najvećoj mjeri o Erasmusu i programima mobilnosti doznaju preko iskustava svojih prijatelja i kolega:

'Drugi ljudi koji su bili, koji su mi prepričavali svoje, svoje doživljaje i to je definitivno bio razlog zbog kojeg sam ja odlučila ići jer oni, kad sam slušala druge ljude s kojim žarom oni to prepričavaju i koliko im je bilo dobro, naprosto sam shvatila da i ja to želim probati kad mi se već pruža prilika, zašto ne iskoristiti' (Dora Lozo).

Prema rezultatima istraživanja Draguna i Relje (2006) na temu akademske mobilnosti studenata, ispitani studenti u najvećoj mjeri o programima mobilnosti doznaju iz novina, TV i radija. Sljedeći izvor informacija su profesori s fakulteta te kolege i drugi studenti. Ta su tri izvora najčešće označavana i kao jedini, tj. glavni izvori informacija. Preostala četiri potencijalna izvora (Internet, roditelji, posebne brošure i predavanja 'vanjskih predavača') rijetko se ili gotovo uopće ne navode kao izvori informacija (Dragun i Relja, 2006). Na navedenom primjeru možemo vidjeti kako se ipak mijenja prosječna slika i način informiranosti studenata o akademskoj mobilnosti jer ulaskom Hrvatske u Europsku uniju i punopravnim pristupanjem u Program cjeloživotnog učenja, čiji je sastavni dio Erasmus, mobilnost studenata postaje zanimljivija sve većem broju studenata, kojoj pridonose i popularne društvene mreže:

'Bili smo na trećoj godini faksa i dvoje ljudi s mog faksa je bilo u Madridu na Erasmusu i onda kad sam gledala njihove slike na Facebook-u iz dana u dan i onda sam ja sama sebi rekla: 'Jesi ti glupa, ako oni mogu, možeš i ti' (...) Neću reći da je

bilo kao ono ljubomorna ja, gledam vaše slike, nego mi je bio samo dokaz da to normalni ljudi, obični smrtnici mogu, a ne neko tamo užasno uspješan, sa super referencama' (Ana Samaržija).

'Ovako, ja mislim, ja nisam fan društvenih mreža općenito, tako da za mene to recimo nije uopće bilo neko sredstvo oglašavanja gdje bi ja naletila na takvo nešto, nego isključivo preko ljudi koji su bili. Ali, znam da je puno ljudi upravo preko društvenih mreža saznalo za tuđe iskustvo i samo su se odlučili priključiti' (Dora Lozo).

Koordinator za program Erasmus osoba je zadužena za kontakt s Agencijom za mobilnost i programe Europske unije, kao i osobe na fakultetima/odjelima koje su zadužene za program Erasmus unutar svoje matične institucije (Gašparović, 2008). Erasmus koordinatori pomažu studentima pri prijavama: potpisivanje različitih obrazaca, pomaganje oko njihovih dužnosti pri povratku nakon razmjene, zajedničko promatranja izbora predmeta koji im se priznaju te sastavljanje *Learning Agreementa* ('ugovor o učenju' – popis predmeta koje student na razmjeni sluša) (Lacmanović, 2014). Prema tome, koordinatori bi trebali biti na raspolaganju studentima za sve nejasnoće, što je ovo istraživanje i potvrdilo. U najvećem broju, studenti su istaknuli važnost koordinatora u kontekstu dobivanja potrebnih informacija, poticanja studenata na razmjenu, kao i pomoći pri različitim birokratskim procedurama:

'Na etnologiji je koordinatorica bila izvrsna. Ona je stvarno poslala nas na desetke na Erasmus. Inače na etnologiji se dosta drži do toga i funkcionira genijalno' (Matko Devoić).

Kad sam pripremala papire, onda mi je dosta pomogao moj ured na faksu. Imaju osobu koja baš radi samo to, ne znam sad je li stažist ili nije, ali oni su bili izvor informacija i ECTS koordinator. Na mom faksu to dosta dobro funkcionira i dosta su poticajni da idemo van' (Ana Samaržija)

Istraživanje koje je provela Europska komisija (The Erasmus Impact Study, 2014) pokazalo je kako u velikoj mjeri studenti odlaze na određeno razdoblje studirati u inozemstvo unutar okvira Erasmus programa da žive u inozemstvu, nauče i poboljšaju znanje stranog jezika te upoznaju nove ljude. Želja za životom u inozemstvu te učenje stranih jezika, pokazali su se kao glavni razlozi za odlazak na Erasmus među studentima na Sveučilištu u Zagrebu, koji su obuhvaćeni ovim istraživanjem.

Na pitanje zašto su se odlučili za Erasmus mobilnost sudionici su istaknuli priliku da vide kako izgleda drugi sustav obrazovanja i želju za učenjem novih stvari, što su bili važni motivacijski faktor pri odluci da se ode na Erasmus:

'Želja za stranim iskustvom, a malo i poboljšati engleski, odnosno naučiti malo španjolski'. (Paulina Stojić)

'Pa prilika da odem negdje van, da doživim nešto novo, uzbudljivo, neka mješavina avanture i da vidim kako drugi neki sustav obrazovanja izgleda na sveučilišnoj razini.' (Josip Sunko)

Ono po čemu se mogu razlikovati studenti sa Sveučilišta u Zagrebu u pogledu osobnih i profesionalnih razloga za donošenje odluke u sudjelovanju programa razmjene jest mjesto prebivališta, odnosno žive li studenti sa svojim roditeljima ili je Zagreb samo njihovo boravište zbog studiranja. Studenti koji žive sa svojim roditeljima i koji su cijeli život proveli u Zagrebu, često su isticali kako je odluka za odlaskom na Erasmus uvjetovana željom da se osamostale te odvoje od svojih roditelja.

Na pitanje koji su bili njihovi osobni razlozi sudjelovanja u Erasmusu sudionici su istaknuli kako je Erasmus bio prilika da iskuse što je to 'pravi studentski život' te da se nauče biti samostalni:

'Pa htjela sam malo iskusiti samostalan život jer imam, živim s mamom i tatom, dvije sestre i dva brata. Htjela sam malo iskusiti taj samostalan studentski život, sama se snalaziti, kuhati, spremati, peglat, čistiti. Bez ičije pomoći'. (Mirjam Škegro)

'Prvi Erasmus, mislim nije bio šok, ali to je bio prvi put da ja ne živim s roditeljima. Da idem negdje sama, ne sama kao put, nego da idem živjeti negdje sama u novi sustav uopće. Osamostaljujem se kao'. (Ana Samaržija)

S druge strane, studenti sa Sveučilišta u Zagrebu koji su u Zagreb došli studirati iz drugih gradova Hrvatske i inozemstva, za razliku od studenata iz Zagreba koji uvelike ističu samostalnost kao bitan faktor, isticali su želju za promjenom, iskustvo studiranja na drugom sveučilištu, da vide kako izgleda neki drugi sustav obrazovanja na sveučilišnoj razini, velika želja za putovanjima, obrazovanje na engleskom jeziku te upoznavanje novih ljudi i drugih kultura. Istraživanje kojeg su provele Tomić-Koludrović i Leburić (1996), također je pokazalo kako drugačija životna područja potiču kod mladih veću dozu zadovoljstva, sreće i

osobne ispunjenosti zbog sklapanja novih prijateljstava, artikuliranja novih interesa, koji ocrtavaju nova i drugačija životna područja.

Prema tome, želja za osamostaljenjem i promjenom dovodi nas do teze o rastućoj individualizaciji koja je jedna od temeljnih misli suvremene sociologije (Tomić-Koludrović i Leburic, 1996). 'Individualizirani ljudi' manje su ovisno o rodbinskim odnosima i manje podvrgnuti socijalnoj kontroli te su popratne pojave sve veća mjera samoreguliranja, sve veća mobilnost odlučivanja i prostora djelovanja (Elias, 1987). Tome i ide u prilog teza da sve veća želja za mobilnosti velikog broja studenata potječe upravo iz želje za samostalnošću, moći odlučivanja te osobnog prostora u kojem će biti slobodni djelovati.

4.2. PRILAGODBA ERASMUS STUDENATA NA NOVO OKRUŽENJE (UPOZNAVANJE NOVIH LJUDI I KULTURA)

Životni prijelazi, premda predstavljaju normativne događaje, često su za mnoge pojedince stresni, no unatoč stresu koji izazivaju, oni potiču procese razvoja i promjene ličnosti, odnosno procese prilagođavanja (Živčić-Bećirević, Smojver-Ažić, Jasprica, 2007. prema Lacković-Grgin i Sorić, 1997). Prilagodba na studij, kao i na promjenu okoline, fenomen je koji se može operacionalizirati kroz različita ponašanja i iskustva u svakodnevnom životu studenata. Prema Bakeru (2004), u procesu prilagodbe, kod studenata je važno pratiti akademsku, socijalnu i emocionalnu prilagodbu. Studenti koji zbog studija mijenjaju mjesto boravka imaju bolju akademsku, emocionalnu i socijalnu prilagodbu od studenata koji žive sa svojim roditeljima (Živčić-Bećirević, Smojver-Ažić, 2007). Akademski prilagodba opisana je kroz stavove studenata prema studiju, motivaciju te naviku učenja i dolazanja na nastavu (Živčić-Bećirević, Smojver-Ažić, 2007). U tom kontekstu, studenti koji su bili na Erasmusu nisu imali problema u procesu prilagodbe na sam fakultet, unatoč tome što se je nastava izvodila na drugom jeziku. U najvećem broju slučajeva na nastavi su bili kategorizirani kao drugačiji, 'Erasmus studenti' od strane profesora i kolega. Seminare i ispite polagali su na sličan način kao domaći, lokalni studenti, no u slučaju da svoje obaveze ne uspiju odraditi na vrijeme, profesori bi im izlazili u susret.

Na pitanje je li bilo problema u procesu prilagodbe na sam fakultet sudionici su izjavili da nisu naišli na probleme te da su profesori bili prilično susretljivi prema Erasmus studentima:

'Budući da sam znala jezik, nisam imala tu neku, jako puno ljudi koji dolazi općenito, u Elče u su svi imali predavanja na španjolskom i svi su trebali znati španjolski. Jako puno ih nije znalo ništa španjolski i onda nisam imala taj strah da se neću snaći jer znam jezik'. (Ana Samaržija)

'Koliko god da su bili jako prema nama tolerantni ti profesori, pustili nas da radimo kaj hoćemo, to mi nije značilo da ću se ja opustiti jer uvijek sam u sebi unutrašnji štreber'. (Nika Oršanić)

Prilagodba na studij je složen proces prilagođavanja na novonastalu situaciju s brojnim promjenama, mjerljiv konstrukt, koji ima široku lepezu ponašajnih i doživljajnih korelata (Bošković, Ilić-Stošović i Skočić-Mihić, 2015). Socijalna prilagodba se može procijeniti kroz razvoj i održavanje odnosa s kolegama, prijateljske veze i kvalitetu odnosa (Živčić-Bećirević, Smojver-Ažić, 2007). S obzirom da je jedan od glavnih motiva većine studenata za odlaskom na Erasmus bio upoznavanje novih ljudi i kultura (The Erasmus Impact Study, 2014), za pretpostaviti je bilo da će se studenti vrlo brzo prilagoditi te ući u socijalne interakcije s drugim studentima. Naše istraživanje pokazuje da ono što je obilježilo njihovo iskustvo je zajedničko druženje s Erasmus studentima te vrlo mala ili nepostojeća veza s domaćim, lokalnim studentima.

Na pitanje koliko su se družili sa studentima na Erasmusu, a koliko sa domaćim studentima, sudionici su kazali kako je većina studenata druženja uspostavila isključivo sa studentima na razmjeni, a od lokalnih studenata nisu naišli na susretljivost i druželjubivost. Slične nalaze pokazao je i Sigals (2010) navodeći kako studiranje u inozemstvu dovodi do povećanog druženja s drugim Europljanima, no kontakt sa studentima iz zemlje domaćina ostaje ograničen:

'Mi smo se svi zapravo međusobno družili, znači svi s Erasmusa smo se međusobno družili. Ljudi iz Češke su bili dosta zatvoreni, tak da s njima nismo uopće bili u kontaktu (...) Znači skroz izolacija'. (Nika Oršanić)

'To smo zaključili baš, kad sam s tim jednim prijateljem kojeg sam upoznao na Erasmusu razgovarao, kao da se, da jedini problem Erasmusu što se stvori ko neki

balon u kojem se ti zapravo krećeš, sami unutar, nekako lakše upoznaješ ljude koji su isto došli na Erasmusu i onda se s njima družiš i ideš na evente koji su kreirani za Erasmusovce'. (Josip Sunko)

'Nisu nekako pokazali želju da se druže s nama s Erasmusu. Nas je bilo dosta u tom domu i nekako smo se uvijek držali skupa i dosta smo izlazili i to, a oni kao da nisu bili zainteresirani za to.' (Dora Lozo)

Sveučilište domaćin svakako bi trebalo biti glavni izvor za izgradnju novih interpersonalnih odnosa među studentima koji dođu na razmjenu. 'Buddy programi' trebali bi povezivati međunarodne studente s domaćim studentima te bi sveučilišta uz takav sustav podupirala stvaranje društvenih odnosa lokalnih i međunarodnih studenata (Cho i Yu, 2015). Sukladno tome, studenti zahvaćeni ovim istraživanjem naveli su da su imali svog 'Buddy studenta', no kao razlog zbog kojih domaći studenti nisu ulazili u kontakte s Erasmus studentima navode se generalna nezainteresiranost domaćih studenata, veća količina fakultetskih obaveza, već postojeći krug prijatelja za kojeg kažu, da i u svom privatnom životu u Zagrebu, da je jako zatvoren te da studente koji dođu u Zagreb na Erasmus ne uključuju u svoj krug prijatelja. Da međunarodni studenti imaju poteškoća u potpunom uključivanju različitih odnosa s domaćim studentima, pokazalo je i Izvješće Otvorenih vrata 2014. godine koje je objavio Institut za međunarodno obrazovanje u SAD-u.

'Znači svak je bio dobrodošao, ali razumijem, tamo se nitko od nas nije bojao da će položiti ispit, dal će dobit potpis za predavanja i slično što vjerojatno oni jesu jer su taj svoj studij tamo doživljavali puno ozbiljnije jer recimo i ja sam svoj, na svom matičnom fakultetu'.(Dora Lozo)

'Odnosno, kad smo i imali zajedno kolegije, držali su se nekako, suprotno od očekivanja – oni su jako friendly, otvoreni za pomoć na cesti, ali na primjer, na kolegijima, pogotovo ako si jedini Erasmusovac u grupi, nekako su zatvoreni, oni su svoja ekipica i ne doživljavaju strance' (Ana Samaržija).

Uspješnost prilagodbe na studij značajan je prediktor akademskog postignuća i pokazatelj efikasnosti studiranja svih studenata (Novak i sur., 2012). Živčić-Bećirević i Smojver-Ažić (2007) za emocionalnu prilagodbu su koristile procjene doživljaja stresa, samoprocjene depresivnosti i anksioznosti kod studenata. Studenti koji su se prvi put odvojili od roditelja često su isticali kako je u početku, u samom procesu prilagodbe bilo teško, no

generalno prosječna slika ispitanih studenata ne povezuje se s doživljajem stresa, depresivnosti i anksioznosti.

'Možda kao odvojenost od obitelji, to je možda jedina mana' (Mirjam Škegro)

Iznimno je veliki potencijal slobodnovremenskih aktivnosti na razvoj čovjeka i bogatstvo njegova života (Vrkić-Dimić, 2005). Upoznavanje novih ljudi i kultura jedan su od glavnih motivirajućih faktora koje mlade ljude potiču na mobilnost (Šverko, 2005), a povećanje svijesti o drugim kulturama jedna je od glavnih zadaća Erasmusa (Gallup Organization, 2011). Veliku želju za upoznavanjem drugih kultura istaknuli su i ispitanici u ovom istraživanju, navodeći kako im je to jedan od glavnih razloga zbog kojeg su se odlučili za Erasmus.

'Razlog iz kojeg sam otišla na mjesto koje sam otišla u Helsinki, je bio zato da vidim kako to društvo tamo funkcionira. (Dora Simunović)

'(...) upoznavanju drugih ljudi, učenju stranih jezika, upoznavanju drugih kultura'. (Dora Lozo)

4.3. VRIJEDNOSTI, NACIONALNA PRIPADNOST I EUROPSKI IDENTITET ERASMUS STUDENATA

Najvažniji način kako da zajednički život funkcionira među različitim kulturama, vjerovanjima i običajima je interkulturalni dijalog. (Navracsics, 2016). Prema tome, interkulturalni dijalog bitan je za prevladavanje nepovjerenja i predrasuda te sprečavanje sukoba unutar i između kultura. Štoviše, o interkulturalnom dijalogu se zapravo govori kao o ključu za budući opstanak Europske unije, što je važno kada znamo da je riječ o nadnacionalnoj zajednici koju tvori 28 država članica, odnosno oko 500 milijuna stanovnika koji govore na 24 službena i radna jezika (Jeknić, 2014). Naime, interkulturalni dijalog 'podrazumijeva otvorenu i dostojnu razmjenu različitih pogleda između pojedinaca, grupa (ili skupina) s raznolikim etničkim, kulturnim, vjerskim i jezičnim pozadinama i naslijeđima, na bazi uzajamnog razumijevanja i uvažavanja', a odnosi se 'na sve razine – unutar društava, između društava Europe i između Europe i šireg svijeta' (Jeknić, 2014 prema COE, 2008: 1049). Ovaj je dijalog danas važniji nego ikada, budući da se Europska unija susreće s brojnim pitanjima i problemima kao što su nejednakosti, nasilni ekstremizam (Navracsics,

2016), ali i najveći nekontrolirani priljev migranata i izbjeglica u svojoj povijesti tako da se slobodno može govoriti o migracijskoj i izbjegličkoj krizi (Tadić, Dragović i Tadić, 2016). S kojim će se posljedicama Europa susresti zbog navedenih događaja, teško je za pretpostaviti, no važno je pratiti trendove i razmišljanja kod mladih kao pokretača društvenih promjena u budućnosti.

Akadska mobilnost važan je pokretač društvenih promjena jer pruža poticaj razvoju i oblikuje kulturu međusobnog razumijevanja i tolerantnosti te potiče dijalog i suradnju između različitih društvenih skupina (Šćukanec, 2008). Izvršni direktor Instituta za razvoj obrazovanja u Hrvatskoj, Ninoslav Šćukanec naglašava važnost akademske mobilnosti u kontekstu jačanja društvene svijesti pojedinca, povećanja razine tolerancije i jačanja svijesti o nužnosti borbe protiv svih oblika diskriminacije. Istraživanje Eurobarometar (Gallup Organization, 2011) pokazalo je kako je povećanje svijesti o drugim kulturama jedna od tri najvažnije koristi studentima koje su izvedene iz mobilnosti. Rezultati ovog istraživanja potvrđuju teze postojećih istraživanja i upućuju na općeniti zaključak kako boravak studenata na razmjeni utječe na povećanje svijesti o drugim kulturama, većoj stopi tolerancije prema drugim i drugačijim ljudima i kulturi, otvorenosti prema novim iskustvima i smanjenju predrasuda.

'Nekako te to osnaži to što si u drugoj zemlji ili u drugim zemljama i moraš se stalno prilagođavati i moraš jako puno toga raditi sam inicijalno, meni više ništa nije problem raditi sama i nije mi problem stvarati nova prijateljstva, nove situacije'.(Ines Mihić)

'Pozitivne karakteristike su definitivno da sam promijenila neki možda zadržiti pogled koji sam imala jer sam se tamo susrela sa svakakvim ljudima i svakakvim životnim pričama i nekako sam postala, imam više razumijevanja za sve. Ne osuđujem više toliko, koliko je nama Hrvatima inače u krvi. Tako da, što se tiče te strane, baš sam slobodoumnija postala...' (Paulina Stojić)

Prema tome, može se zaključiti kako promjena mjesta boravka, odnosno odlazak na Erasmus kao i nova sredina u kojoj se studenti moraju prilagođavati pridonosi promjeni slike o sebi i smanjenju predrasuda prema drugim ljudima. Odvajanje od socijalne okoline i obitelji izrazito je pozitivno djelovalo na studente koji su imali bilo kakav oblik predrasuda prema drugim i drugačijim ljudima prije odlaska na Erasmus. Mladi se u većini slučajeva ne oslobađaju od tradicionalnih spona zbog posljedica promjena obiteljske socijalizacije i

procesa individualizacije, nego stoga što se s promjenom mjesta školovanja nalaze u novoj sredini u kojoj im je obiteljska i socijalna kontrola općenito smanjena (Leburić i Koludrović, 1996).

Koliko nova sredina utječe na percepciju njihovih identiteta u kontekstu nacionalne pripadnosti i poimanja građaninom Europe, važno je promatrati na primjeru Republike Hrvatske zbog eurointegracijskih procesa koji su postali relevantni za Hrvatsku ulaskom u Europsku uniju i europski obrazovni sustav. Nacija kao kategorija kolektivnog identiteta važna je ljudskom postojanju u kulturnom i političkom smislu (Harris, 2011), a nacionalni identitet važan je za opće i humanističko obrazovanje studenata u kontekstu socijalizacije, učenja i usvajanja kulture (Bazić i Anđelković, 2011). Nacionalni osjećaj definira se kao osjećaj pripadnosti određenoj grupi, koji je stečen procesom socijalizacije, kroz koji se prima jezik, tradicija i kultura nacionalne grupe i kroz koji se pojedinac poistovjećuje s grupnim vrijednostima (Kamenov, Jelić i Huić prema Šiber, 2005). Nacionalni identitet dulje je istraživani fenomen od europskog identiteta (Kamenov, Jelić i Huić, 2005), no stvaranje zajedničkog europskog identiteta (Navracsecs, 2006) i unapređivanje temeljnih ideja europskog građanstva (The Erasmus Impact Study, 2014), jedna je od glavnih zadaća Europske unije. Kao što ističu i Kirch i dr. (2001.), izgradnja zajedničkoga europskog identiteta ključno je pitanje s kojim će se Europska unija biti prisiljena suočiti u budućnosti. Europski identitet može se koncipirati kao uključivanje europske razine politike u socijalni identitet pojedinca (Herrmann i Brewer 2004), a jedan od načina na koji je Europska unija mogla djelovati po pitanju stvaranja europskog identiteta je obrazovanje mladih pa je jasna koncepcija autora koji govore kako kroz program Erasmus uvelike postoji mogućnost za uspostavu istog.

Istraživanje provedeno na sudionicima hrvatske i srpske nacionalnosti u Zagrebu (Kamenov, Jelić i Huić, 2005), pokazuju kako je nacionalni identitet kod obje skupine umjereno visoko izrađen, dok je europski identitet pripadnika hrvatske nacionalnosti nešto izraženiji od srpske, no u puno manjoj mjeri od nacionalnog identiteta. Pitanje nacionalnog i europskog identiteta važno je istraživati i u kontekstu hrvatskih studenata koji prepoznaju važnost stvaranja europskog prostora za visoko obrazovanje (Dragun i Relja, 2006), pogotovo zbog činjenice što sve veći broj hrvatskih studenata odlazi na strana sveučilišta kroz različite programe mobilnosti. Mobilnost studenata neminovno će izazvati kulturnu preobrazbu u Europi, ali ne postoji svijest kako i koliko Erasmus pridonosi europskom identitetu. Iako ga se percipira na razini stjecanja novih znanja i upoznavanja drugih sredina,

izazov kulturne preobrazbe u Europi ostaje na marginama (Cvjetičanin, 2005), a do ujedinjenja i stvaranja zajedničkog identiteta će doći, ako ne zbog kvalitativnih promjena u demokratskoj svijesti i duhu, onda zbog ekonomskih pritisaka i borbe za opstanak (Maurič, 1994). Neki autori ključnim aspektom nacionalnog identiteta smatraju proces samoidentifikacije, dok drugi naglašavaju osjećaje pripadnosti i obaveze prema grupi, osjećaj zajedničkih vjerovanja i stavova ili pak stavove prema samoj nacionalnoj grupi (Kamenov, Jelić, Huić, 2005). Ovo istraživanje može dati uvid u važnost nacionalnog identiteta studentima sa Sveučilišta u Zagrebu, a rezultati provedenog istraživanja pokazuju kako je nacionalni identitet važan studentima u kontekstu procesa samoidentifikacije u novoj sredini gdje se nalaze među studentima različitih nacionalnosti.

'Pa važno mi je da znam odakle sam, iz koje države, važno mi je da znam neku povijest naše države i u kojem smjeru ide naša država'. (Mirjam Škegro)

'Volim tu pripadnost. Lijepo mi je. Volim istaknuti da sam Hrvatica. I ponosna sam kad to kažem, i vani kad sam upoznivala ljude, ono, uvijek nekako ponosno to ističem'. (Dora Lozo)

'Šta ja znam, važno mi je, kužiš. Baš sam razmišljao, mogu se ja praviti da sam ja neki liberal i nešto, kao progresivan, ali nisam baš. Jednostavno mi je to ono. (...) Nije isto ako si odrastao u Danskoj ili u Hrvatskoj ili u Bugarskoj ili u Italiji. Jednostavno, okolina te definira i proizvod si svoje okoline'. (Josip Sunko)

'Nemam sram reći da sam Hrvat. Mislim ono, imamo prekrasnu zemlju. I ljudi u inozemstvu zemlju našu vole ili je posjećuju. Isto kad sam bio, kad sam rekao Hrvatska, svi su Englezi bili u Hrvatskoj. Kao da ti sad pričaju o Zrću, kad ti pričaju o Dubrovniku, ti si full ponosan.' (Marko Đevoić)

U novom okruženju među studentima brojnih nacionalnosti iz cijele Europe i svijeta, pokazalo se bitnim istaknuti svoju nacionalnost kroz isticanje prirodnih ljepota svoje države te popularnih turističkih mjesta koji bivaju prepoznati među internacionalnim studentima. Što se tiče osjećaja pripadnosti kroz obaveze prema svojoj grupi, zajedničkih vjerovanja i stavova, studenti nisu izrazili veliku tendenciju takve vrste pripadnosti, dapače, u tom kontekstu nacionalna pripadnost im je vrlo malo bitna ili uopće nije. Prema tome, nije im važno otkud studenti iz drugih država dolaze, nacionalnost im nije bitan faktor pri upoznavanju drugih ljudi i kultura te druge studente ne gledaju kroz navedenu prizmu. U tom

kontekstu može se tvrditi kako studenti sa Sveučilišta u Zagrebu nemaju predrasude prema drugim nacijama, a program Erasmus uvelike pridonosi razvijanju njihove svijesti o postojanju različitih kultura i ljudi te prihvatanju istih.

'Zato što smatram da su svi ljudi jednaki i da ne mogu utjecati na to otkud su, otkud dolaze i gdje su rođeni. Nimalo mi nije bitno.' (Paulina Stojić)

'Bitnije mi je kako ću se složiti s osobom i kakva su razmišljanja, nego iz koje je države, unutar koje granice živi.' (Nika Oršanić)

'Na primjer, kada sam tu, čini mi se da mi nije nešto važno. Kada sam van granica Hrvatske, čini mi se da smo svi ambasadori Hrvatske, ali nije mi bitno tko kojoj naciji pripada' (Ana Samaržija)

Nakon što je utvrđena važnost nacionalnog identiteta studenata Sveučilišta u Zagrebu, ovim se istraživanjem pokušalo odgovoriti na pitanje postoji li tendencija stvaranja europskog identiteta kroz programe razmjene, odnosno smatraju li se i koliko građanima Europe. Ono što je zanimljivo istaknuti je da se svi intervjuirani studenti smatraju građanima Europe, a koncept građanina Europe okarakterizirali su kao osobu koja može slobodno putovati radi otvorenih granica, lakše prolaziti kroz druge države, slobodno razmišljati po pitanju političke i vjerske orijentacije, da dijeli s drugima u Europi iste kulturne i civilizacijske teme, ali i zajedničku povijest te prostor za suživot. Iako je istraživanje na temu 'Prekogračna mobilnost i europski identitet' kojeg je proveo Sigals (2010) pokazalo da Erasmus ima zanemariv utjecaj na europski identitet i podršku EU, Kuhn (2012) navodi kako ne znači nužno da je prekogranična mobilnost nedjelotvorna u promicanju europskog identiteta. Utvrđeno je kako su mlada dob i visoko obrazovanje snažni prediktori ne samo prekograničnih interakcija (Kuhn prema Fligstein i Roose, 2012), već i Europske unije (Kuhn prema Gabel, 2012) i europskog identiteta (Kuhn prema Duchesne i Frogner, Citrin i Sides, 2012). Štoviše, obrazovni nastavni programi za cilj imaju promicati kozmopolitske i proeuropske ideale, a visoko obrazovni ljudi koji su im duže izloženi lako će ih i podržati (Kuhn prema Hainmueller i Hiscox, 2012). Slijedom toga, može se razumjeti činjenica da su studenti na sveučilištima skloni da se osjećaju Europljanima. U tom kontekstu bitno je naglasiti kako svakako postoje razlike od države do države, pogotovo imajući na umu da postoje velike razlike između građana u svakoj zemlji, ovisno o njihovoj razini obrazovanja, socijalnog statusa ili stupnja etnocentrizma (Petithomme, 2008).

'Kad sam upoznavała nove ljude (...) ponosnija što sam Europljanka nego prije.' (Ana Samaržija)

'To mi je isto što sam nakon Erasmusa postala svjesna da možemo puno lakše putovati, raditi, studirati i dobivati stipendije u drugim europskim državama. Tako da to i neometano kretanje, učenje, rad u drugim zemljama, članicama EU.' (Mirjam Škegro)

'Biti građanin Europe je jedna pozicija, po meni to znači da si rođen, odgojen ili jednostavno osjećaš povezanost s teritorijem Europe, tog kontinenta, a i ono, ujedno je to i jedna privilegirana pozicija, u odnosu na druge kontinente u svijetu. Ne znam, Europa je bila žarište kulture i razvoja, dugo vremena kroz svjetsku povijest.' (Dora Simunović)

Istraživanje Flash Eurobarometar 217 na temu 'Interkulturalnog dijaloga u Europi' (EC, 2007) provedeno na uzorku od preko 27.000 slučajno odabranih ispitanika u 27 država članica Europske unije pokazalo je kako gotovo tri četvrtine državljana Europske unije vjeruje da ljudi različitog porijekla (etničkog, vjerskog ili nacionalnog) obogaćuju kulturni život njihovih zemalja te da kulturna raznolikost obogaćuje kulturni život same Europske unije. To je podatak koji upućuje na kozmopolitski odnos građana EU prema kulturnim raznolikostima, a po kojem se ona ne doživljava 'kao prijetnja, dezintegracija, fragmentacija, nego kao bogaćenje' (Jeknić prema Beck i Grande, 2014). Sukladno tome, zanimljivo je bilo dobiti u uvid kako studenti sa Sveučilišta u Zagrebu percipiraju građane Europe i smatraju li se dijelom tog etnitet. Na pitanje kako izgleda, ponaša se, što misli i kakve stavove ima prosječni europski građanin, studenti su izjavili kako je to osoba bez predrasuda, otvorena prema drugim kulturama, narodima i običajima, karakterizira ga zajedništvo i tolerancija prema različitim stavovima. Prema tome, može se zaključiti kako studenti sa Sveučilišta u Zagrebu percipiraju Europu kao zajednicu u kojoj vlada zajedništvo, otvorenost i liberalni stavovi prema drugim i drugačijim ljudima. Stvaranju takve slike zasigurno pridonosi Erasmus, za kojeg kažu, da je u funkciji promoviranja zajedničkih europskih vrijednosti kod studenata, a kulturna raznolikost Europe je proizvod toga.

'Nema predrasuda (...) Otvoren je prema drugim kulturama, narodima, običajima.'
(Mirjam Škegro)

'...što je meni Erasmus doprinio, a to je tolerancija. Definitivno veća tolerancija. To je onako, treniranje tolerancije. Bilo prema drugim ljudima, cimerima s kojima živiš nužno u svakim situacijama, do tolerancije prema različitim stavovima.' (Ana Samaržija)

'Pa ne znam, gay friendly su za početak, trebali bi biti (misli se na Erasmus studente). Zatim, isto gledaju više svoje individualce, orijentirani su samo na sebe, svoje znanje, svoje unaprjeđivanje.' (Paulina Stojić)

Hoćemo li u budućnosti graditi vizije društava kao 'otvorenih društava, bez diskriminacija, od kojih ćemo svi imati koristi, i koja će biti označena uključivanjem svih njenih stanovnika i potpunim poštivanjem njihovih ljudskih prava?' (Jeknić prema COE, 2014), pitanje je s kojim se Europska unija danas više nego ikad susreće. Diljem zemalja članica Europske unije u usponu su ekstremne nacionalističke stranke, anti-imigrantske retorike, povećava se antiislamizam i antisemitizam (Harris, 2011). No, iako je slika prosječnog europskog građanina pozitivna u percepciji studenata sa Sveučilišta u Zagrebu, studenti uvelike primjećuju i sve 'negativniju' sliku Europe koja se stvara u posljednje vrijeme. Ta slika okarakterizirana je sve učestalijim terorističkim napadima i prijetnjama, što dovodi do porasta konzervativnih stajališta i ideja kod određenih skupina ljudi, što se suprotstavlja vrijednostima koje Europa zastupa i što to zapravo Europa i jest.

'Pa ono zbog sve učestalijih terorističkih napada, sve što se događa, mislim bar onako u medijima 'mainstream' kak se prikazuje to, jača ta zatvorenost možda...'
(Nika Oršanić)

'Mi Hrvati smo opterećeni tim nacionalizmom (...) ali općenito to kako sad jača desnica u cijeloj Europi, ja mislim da su sada ljudi malo više opterećeniji time.' (Ana Samaržija)

'Tipičan europski građanin mojih godina, barem oni ljudi s kojima se ja družim ima stavove da Europska unija nije održiva (...) ukoliko bi mogla biti održiva da bi trebali imati više zajedničkih politika, pogotovo ekonomskih koje bi bile primjenjive na sve. (...) Ono što ja mogu primijeniti da studenti većinom zaziru od reformacije katoličke crkve, uloge, znači - jačanja. Pogotovo Poljaci. Tamo je stvarno ono jačanje katoličke

crkve, pogotovo u politici. Moji vršnjaci jako se toga boje, jako su negativno orijentirani naspram toga, ali to se svejedno događa. I onda su svi jako kritični pa se uspoređuje Slovačka, Hrvatska, svi imaju taj isti trend.' (Ines Mihić)

Iako su istraživanja pokazala kako mladi koji odrastaju u državi članici Europske unije s više euroskeptičnom klimom imaju tendenciju razvijanja slabijeg europskog identiteta (Verhaegen i Hooghe, 2015), paralelno egzistiranje nacionalnih identiteta i europskog identiteta jedno je od novijih pitanja znanosti na koje se treba odgovoriti (Kamenov, Jelić, Huić, 2005). Ovo istraživanje pokušalo je dobiti u uvid kakav je stav studenata Sveučilišta u Zagrebu prema nacionalnom i europskom identitetu, odnosno pripadnosti i samoodređenju kao građaninom Europe. Na temelju rezultata ovog istraživanja može se zaključiti kako su nacionalni i europski identitet studentima sa Sveučilišta u Zagrebu važni u kontekstu samoidentifikacije i prepoznavanja pojedinih vrijednosti koje dijele s ostalim studentima i građanima, no to ih uvelike ne određuje i nije im primarna kategorijama prema kojoj bi se na osobnoj razini okarakterizirali. Program Erasmus vide kao priliku za studiranjem na mnogim europskim fakultetima, kao razmjenu znanja sa studentima iz drugih zemalja te putovanja i upoznavanje drugih ljudi i kultura. Erasmus zasigurno igra ulogu u kontekstu prihvaćanja drugih i drugačijih ljudi, no pitanje identiteta studenata trebat će i dalje istraživati jer se slika Europe brzo mijenja, a samim time i njihovi stavovi i razmišljanja o Europi kao zajednici i vrijednostima koje bi ona trebala imati. Pojedini autori naglašavali su mogućnost stvaranja europskog identiteta, ali pod uvjetom da se nacionalni identitet rekonstruira, obogaćuje te uključi u europske komponente (Petithomme, 2008). Sukladno tome, važno je nastaviti pratiti novije trendove i stavove mladih u Hrvatskoj, najmlađoj članici Europske unije, koja je tek nekoliko godina u sustavu europskog obrazovanja i programa Erasmus.

4.4. VAŽNOST ERASMUSA ZA MLADE U HRVATSKOJ I NJEGOV UTJECAJ NA PERCEPCIJU BUDUĆNOSTI

Ovo istraživanje obuhvatilo je i dimenziju važnosti Erasmus za mlade ljude u Hrvatskoj, a intervjuirani studenti sa Sveučilišta u Zagrebu, koji su imali iskustvo međunarodne razmjene, istaknuli su važnost Erasmus za proširenje osobnih vidika, prilike za upoznavanje drugačijeg sustava obrazovanja i drugih ljudi i kultura. Zašto je to važno

pokazuje i istraživanje Europske unije u suradnji s nekoliko istraživačkih instituta (The Erasmus Impact Study, 2014) gdje se navodi kako se studenti koji su bili na Erasmusu prije zapošljavaju nakon boravka u inozemstvu te da poslodavci prepoznaju transverzalne vještine kojima Erasmus uvelike pridonosi. Uz to, povećanje svijesti o drugim kulturama u kontekstu smanjenja predrasuda, kao i učenje stranih jezika i sposobnosti prilagodbe novim situacijama najvažnije su koristi studentima izvedene iz mobilnosti (Gallup Organization, 2011).

Na pitanje da li je za mlade ljude u Hrvatskoj važno da idu na studijsku mobilnost, sudionici su spomenuli svoja pozitivna iskustva i istaknuli kako je važno ići na Erasmus radi upoznavanja novih sustava obrazovanja i ljudi:

'Ovdje tak vlada neka zatvorenost, tako su svi nekako negativno nastrojeni prema drugačijim ljudima i prema novim ljudima. Ja mislim da bi stvarno onak dobro došlo ljudima da malo prošire horizonte.' (Nika Oršanić)

'Mislim, bilo bi lijepo da svatko na neki način iskusi na Erasmus, možda ne otići, ali možda se družiti u Hrvatskoj sa Erasmus studentima. Možda na taj način, malo se promijene pogledi na svijet i po tome bih rekla da je važno.' (Mirjam Škegro)

'Upoznaš drugačiji sustav obrazovanja, drugu kulturu i način, općenito kako se sve rješava, organizacije na faksu, birokracije, upoznaš druge kulture i što i kako drugi ljudi rade'. (Josip Sunko)

Jedan od problema s kojima se susreću mladi diljem Europe je briga za budućnost. Prema podacima Eurostata, stopa nezaposlenosti među mladima u EU iznosila je krajem 2016. godine 18,6 posto, a loše brojke bilježi i Republika Hrvatska koja je u četvrtom tromjesečju 2016. godine zabilježila stopu nezaposlenosti mladih od 28 posto. Istraživanje kojeg su proveli Bajs, Bugar, Bumber, Burger, Čavar, Severinac i Štefok (2002) pokazalo je kako je najistaknutija skupina problema kod mladih u Hrvatskoj briga za budućnost. To se može objasniti lošom socioekonomskom situacijom i navedenom visokom stopom nezaposlenosti u cijeloj državi. Takvi rezultati pokazuju kako mladi u Republici Hrvatskoj nisu pošteđeni briga te su neizvjesni oko svoje budućnosti. Kako bi dobili u uvid kako studenti s međunarodnim iskustvom u studiranju percipiraju svoju budućnost, postavljeno im je pitanje kako se vide u budućnosti te je li program Erasmus pridonio tome. Rezultati istraživanja upućuju na zaključak kako studenti nakon boravka na Erasmusu ne brinu o svojoj budućnosti te nemaju straha da se neće moći zaposliti. Nakon što su živjeli u drugoj državi, u

slučaju potrebe, lakše će se odlučiti za život u inozemstvu, no Erasmus im je uvelike pridonio u samopouzdanju te osjećaja sigurnosti oko pronalaska posla nakon završetka studija.

'Da se opet javi tako neka prilika da odem raditi na kraći period ili nešto, sigurno bih otišla'. (Dora Lozo)

'Pa znaš što sam primijetio, dosta mojih kolega koji su bili na Erasmusu, iz drugih zemalja, završili su studij i rade u inozemstvu i nekako, to mi je važno'. (Matko Đevoić)

'To me promijenio Erasmus jer sad kad sam bila, prvi put mi je palo na pamet da idem vani raditi. I onda kao, ja sam sama sebi dala projekt, do tridesete moram raditi vani, odnosno u Španjolskoj'. (Ana Samaržija)

'Ja sam jedna od onih koja nije pretjerano zabrinuta zbog posla i toga jer ono, ja ću sad završiti preddiplomski i već sam dobila posao u struci. I mislim da ako se dovoljno ljudi trude kroz studij i ako imaju različite aktivnosti, mobilnosti, ne bi trebalo biti toliki problem.' (Ines Mihić)

Tome uvelike pridonosi i snažan utjecaj stvaranja 'Erasmus kulture' koja postaje sve prepoznatljivija među mladima i s kojom se studenti identificiraju nakon povratka iz inozemstva. Kao što su naveli studenti, Erasmus nesvjesno studentima ugrađuje osjećaj zajedništva, tolerancije, putovanja, ali i profesionalnih i osobnih mogućnosti u budućnosti.

'Ja mislim da postoji neka Erasmus kultura. I ta Erasmus kultura, vidiš je i osjećaš. I kad god neko stavi neku sliku na fejs ili instagram i vidiš da je taj Erasmus drugačiji, na drugačijim sveučilištima. Ali Erasmus kultura je ista. Puno poznanstava. Puno novih kultura. Puno putovanja. Puno svega i svačega.' (Marko Đevoić)

'Moram priznati da ja nikad nisam bila član neke organizacije, studentske udruge, nečeg takvog, imam kao neku odbojnost od toga. I onda kad ti netko kaže eh Erasmusovac, stvarno, kao da te stavlja u neki kalup, grupu ljudi, neku sektu. Nesvjesno mislim da nam to svima ugradi. Baš nesvjesno'. (Ana Samaržija)

5. ZAKLJUČAK

Rezultati provedenog istraživanja pokazuju da su za uključenje u programe akademske mobilnosti, konkretnije Erasmus, studenti sa Sveučilišta u Zagrebu doznali preko iskustava svojih prijatelja i kolega, a glavni izvori dodatnog informiranja spominju se društvene mreže (Facebook) te ECTS koordinatori na sveučilištu. Želja za samostalnošću, životna promjena, iskustvo studiranja na drugom sveučilištu, želja za putovanjima, obrazovanje na engleskom jeziku te upoznavanje drugih kultura navedeni su kao najvažniji ciljevi čije se postignuće najviše očekuje. U tom kontekstu važno je razlikovati studente koji se prvi put odvajaju od svojih roditelja kod kojih prednjači želja za samostalnošću, od studenata koji žive bez svojih roditelja u gradu u kojem studiraju, koji navode želju za promjenom i novim iskustvima.

Studiranje na drugom sveučilištu i u drugom gradu u procesu prilagodbe studentima nije predstavljalo probleme u kontekstu socijalne, akademske i emocionalne prilagodbe, no važno je istaknuti kako se je većina studenata susrela s birokratskim problemima kao što su prijavljivanje i cijela procedura oko odlaska na Erasmus, tehničke stvari kao što su sređivanje papira za studentski dom, prijavljivanja boravišta u drugoj državi te dokumenata napisanih na stranom jeziku.

Rezultati ovog istraživanja potvrdili su teze prethodnih istraživanja u vidu stjecanja određenih socijalnih vrijednosti na Erasmusu te upućuju na zaključak kako boravak studenata na razmjeni utječe na povećanje svijesti o drugim kulturama, većoj stopi tolerancije prema drugim i drugačijim ljudima, otvorenosti prema novim iskustvima i smanjenju postojećih predrasuda. Prema tome, može se reći kako promjena mjesta boravka/prebivališta i odlazak na Erasmus pozitivno utječe na promjenu slike s obzirom na svoju osobnu i socijalnu okolinu. Odvajanje od svoje socijalne i osobne okoline najviše je pridonijelo studentima koji su imali bilo kakav oblik predrasuda prema drugim i drugačijim ljudima prije odlaska na Erasmus.

Uočeno je kako se u novom okruženju studenti Sveučilišta u Zagrebu vole nazvati Hrvatima te istaknuti svoju nacionalnu pripadnost, no samo u vidu samoidentifikacije među brojnim Europljanima i studentima u drugoj državi. Isticanje nacionalne pripadnosti može se povezati sa ponosom koji osjećaju prema svojoj državi u kontekstu kada studenti iz drugih država prepoznaju određene atraktivne destinacije, no u kontekstu osjećaja pripadnosti kroz obaveze prema svojoj grupi, zajednička vjerovanja i stavove, studenti nisu izrazili veliku

tendenciju k takvoj vrsti nacionalne pripadnosti. Prema tome, pri sklapanju prijateljstava i pri upoznavanju drugih ljudi na Erasmusu, nije im važno otkud su oni te iz kojih država dolazi i što ih određuje.

Ono što je zanimljivo istaknuti je da se svi intervjuirani studenti smatraju građanima Europe, a prosječna slika europskog građanina u percepciji studenata sa Sveučilišta u Zagrebu je osoba koja može slobodno putovati radi otvorenih granica, da dijeli s drugima u Europi slične kulturne i civilizacijske teme te da može slobodno razmišljati po pitanju političke i vjerske orijentacije. Iako je prosječni europski građanin osoba bez predrasuda, otvorena prema drugim narodima i običajima kojeg karakterizira tolerancija, intervjuirani studenti su istaknuli i probleme s kojima se susreće Europska unija, što primjećuju da pridonosi stvaranju osjećaja zatvorenosti među narodima te porastu konzervativnih stajališta i radikalnih političkih stranaka. Prema tome, osjećaju pripadnost Europi kao prostoru za suživot s ostalim građanima i građankama, dijeljenju određenih zajedničkih vrijednosti i tema, no europski identitet, kao i nacionalni identitet, nisu primarne kategorije prema kojima bi sebe okarakterizirali.

Kao ograničenje provedenog istraživanja ističe se mali uzorak (14 sudionika) pri čemu se ne može generalizirati na opću populaciju studenata Sveučilišta u Zagrebu. No, s obzirom na dugo trajanje provedenih intervjua i iscrpne nalaze sudionika, istraživanje može poslužiti za daljnja istraživanja na temu Erasmus mobilnosti i iskustava Erasmus studenata iz Republike Hrvatske.

Od posebnog interesa bit će pratiti promjene u izraženosti nacionalnog i europskog identiteta kod mladih u kontekstu sveučestalijskih terorističkih napada na Europu kao i posljedica izbjegličke krize. Buduća istraživanja na ovu temu trebala bi ispitati koliko i na koji način se mijenja slika Europe u percepciji mladih, posebno među mladima u Hrvatskoj, najmlađoj zemlji članici Europske unije, koja je pristupila programu Erasmus tek 2009. godine. Generalna slika Europe se mijenja te je vrlo vjerojatno da će doći do promjena u kontekstu pripadnosti europskom identitetu i percepciji prosječnog građanina Europe. Uz to, važno je pratiti i tendenciju izraženosti nacionalnog identiteta kod mladih jer dosadašnja iskustva pokazuju kako različite krize uzrokuju porast nacionalizama i ksenofobije u Europi.

6. LITERATURA

- Aronson, E. i sur. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
- Bahtijarević-Šiber, Fikreta (1999). *Management ljudskih potencijala*. Zagreb: Golden marketing.
- Bajs, M., Bugan, A., Bumber, Ž., Burger, T., Čavar, I. (2002). Potrebe i problemi mladih u Hrvatskoj. *Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za psihologiju*, 3 (5-6): 31-42.
- Baronica, Petrović, Ljubica i Puljiz Ivana (2013). „Značajan porast mobilnosti u visokom obrazovanju“, Institut za razvoj obrazovanja, <http://iro.hr/hr/javne-politike-visokog-obrazovanja/kolumna/znacajan-porast-mobilnosti-u-visokom-obrazovanju/> (23.7.2017.).
- Bazić i Anđelković (2011). Nacionalni identitet u Bolonjskom procesu. *Informatologia*, 44 (3): 207-213.
- Bezinović, P., Pokrajac-Bulian, A., Smojver-Ažić, S., Živčić-Bećirević, I. (1998). Struktura i zastupljenost dominantnih psiholoških problema u studentskoj populaciji. *Društvena istraživanja*. 7 (4-5): 525-541.
- Bjelajac, S., Pilić, Š. (2005) Odnos identiteta i želje za priključenjem Hrvatske Europskoj Uniji studenata nastavničkih studija u Splitu. *Revija za sociologiju*, 36 (1-2): 33-54.
- Brandenburg, U. and staff. (2014). *The Erasmus Impact Study: Effects of mobility on the skills and employability of students and the internationalisation of higher education institutions*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Cho, J., Yu, H. (2015). How does university support improve international students' well-being? URL: <http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20150211143513306> (13.7.2017.)
- Cifrić, I. (2007) Raznolikost kultura kao vrijednost. *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*. 16 (2-3): 185-214.
- Connor W. (1972) Nation-building or nation-destroying? *World Politics* 24(3): 319-355. Google Scholar
- Cvjetičanin B. (8. 9. 2005.) Utjecaj erasmusa na kulturne promjene u Europi. URL: <http://www.zarez.hr/clanci/utjecaj-erasmusa-na-kulturne-promjene-u-europi> (20. 7. 2017)
- De Wit, H. (2002). *Internationalization of Higher Education in the United States of America and Europe: A Historical, Comparative, and Conceptual Analysis*. Westport, CT: Greenwood Press
- 2011. Trends, issues and challenges in internationalisation of higher education. Amsterdam: Centre for Applied Research on Economics & Management, School of Economics and Management of the Hogeschool van Amsterdam.

Dragun, A., Relja, R. (2006) Akademska mobilnost studenata: Stavovi studenata Ekonomskog fakulteta u Splitu. *Revija za sociologiju*, 37 (1-2): 63-76.

Doolan, K., Dolenc, D., Domazet, M. (2013). Hrvatski sustav financijskih potpora za studente u europskom kontekstu: komparativna studija. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

Elias, J.M., Zins, M.J. (2006). Social and emotional learning: Promoting the development of all students. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, 17 233-255.

Elias, N., (1987), *Die Gesellschaft der Individuen*, ur. M. Schroter, Frankfurt/M.

Farnell, T. (2012). Važnost međunarodne mobilnosti studenata. Objavljen u priručniku "Studenti s invaliditetom: međunarodna mobilnost studenata". Izdavač: Sveučilište u Zagrebu.

Figel J. (2006). My vision for European student mobility in the next decade. Speech at the UK Erasmus Student Committee Conference, EUROPA Press Releases no. 06/398.

Furlong, A. (2000) *Vulnerability and the Youth Labour Market*. U: Furlong, A. (ur.): *European Youth Trends 2000*. Strasbourg: Council of Europe.

Gallup Organization (2010). Employers perception of graduate employability: Analytical report. European Commission. Brussels. Accessed November 13, 2013. http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_304_en.pdf.

Harris, E. (2011). Nation-state and the European Union: Lost in a Battle for Identity. *Croatian Political Science Review*, 48 (2): 91-109.

Havelka, M. (2003) *Visoko obrazovanje u Hrvatskoj i europskim zemljama*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Herrmann, R., and Marilyn B. Brewer. 2004. "Identities and Institutions: Becoming European in the EU." In *Transnational Identities: Becoming European in the EU*, edited by R.K. Herrmann, Thomas Risse, and Marilyn B. Brewer, 1–22. Totowa: Rowman & Littlefield Publishers.

Ivošević, V. (2012) Vodi li akademska mobilnost k odljevu mozgova? URL: <http://www.iro.hr/hr/politike-visokog-obrazovanja/kolumna/vodi-li-akademska-mobilnost-k-odljev-mozgova/> (10. 7. 2017)

Knight, J. 1993. —Internationalization: Management Strategies and Issues. *International Education Magazine* 9 (1): 21–22.

———. 2003. —Updated Internationalisation Definition. *International Higher Education* 33: 2–3.

Lacmanović, M. (2014). Kako li je to biti Erasmus koordinator(ica)? URL: http://europa.eu/youth/hr/article/53/22053_hr (17.7.2017)

Leburić, A., Tomić-Koludrović, I. (1996) Mladi danas: Drukčiji ali isti. Društvena istraživanja. 5(5–6): 963–975.

Lugomer-Armano, G., Kamenov, Ž., Ljubotina, D. (ur.) (2001). Problemi i potrebe mladih u Hrvatskoj: Izvještaj s XI. Ljetne psihologijske škole. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Maiworm, Friedhelm (2001). „ERASMUS: continuity and change in the 1990s“, European journal of education, 36 (4): 459 – 472.

Maurič, E. (1994). Europski novi identitet. Društvena istraživanja, 3 (1994), 6(14) ; str. 695-701

Mikić M., Šubić R. (2003). Do Bruxellesa brže preko Bologne? IMO EDC-EUROSCOPE DODATAKA. 66 (12): 63-76.

Mujić, N., Barković, I., Mikrut, M., Szabo, B. (2011). Međunarodna mobilnost studenata kao pokretač modernog sveučilišnog obrazovanja: hrvatsko i mađarsko iskustvo s Erasmus programom. Pravni aspekti prekogranične suradnje i EU integracija: Mađarska-Hrvatska. Dr.Gyula Berke. Osijek-Pečuh.

Petrić, M. (2012). KMI 2 – Kvalitativne metode u sociologiji. Materijali s predavanja. Sveučilište u Zadru. Zadar.

Predojević, Z. (2015). Osiguravanje kvalitete u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj. Pomorski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 49-50 (1): 319-332.

Raikou, Natassa i Karalis, Thanassis (2007). „Student mobility from a greek perspective: benefits and difficulties as expressed by the participating students“, Higher education in Europe, 32 (4): 348 – 357.

Relja, Renata; Dragun, Antonio (2005) Želje i razlozi studenata za uključenjem u programe akademske mobilnosti.

Sigalas, E. 2010. —Cross-border mobility and European identity: The effectiveness of intergroup contact during the Erasmus year abroad. European Union Politics 11 (2): 241–65.

Šćukanec, N., Sinković, M., Bilić, R., Doolan, K. i Cvitan, M.(2016). Socijalni i ekonomski uvjeti studentskog života u Hrvatskoj: nacionalno izvješće istraživanja EUROSTUDENT za Hrvatsku. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

Šverko, Iva (2005) Studentske namjere odlaska u inozemstvo: veličina potencijalnog “odljeva mozgov” i njegove odrednice u 1995., 1997. i 2004. godini. Društvena istraživanja. 14(6):1149–1174.

Teichler, U. (2009). Student mobility and staff mobility in the European Higher Education Area beyond 2010. In B. M. Kehm, J. Huisman, & B. Stensaker, The European Higher

Education Area: Perspectives on a moving target (183-201). Rotterdam and Taipei: Sense Publishers.

Verčić-Tkalac, A., Sinčić-Ćorić, D., Pološki Vokić, N. (2010). Priručnik za metodologiju istraživačkog rada: kako osmisлити, provesti i opisati znanstveno i stručno istraživanje, M.E.P. d.o.o., Zagreb

Verhaegen, S., Hooghe, M. (2015). Does more knowledge about the European Union lead to a stronger European identity? A comparative analysis among adolescents in 21 European member states. Innovation: The European Journal of Social Science Research.

Živčić-Bečirević, I., Smojver-Ažić, S., Kukić, M., Jasprica, S. (2007) Akademska, socijalna i emocionalna prilagodba na studij s obzirom na spol, godinu studija i promjenu mjesta boravka. Psiholgijske teme, 16 (1): 121-140.

Publikacije:

Agency for Mobility and EU Programmes, Erasmus+ statistics 2014. URL: http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/library/statistics/2014/croatia_en.pdf

Erasmus programme, Annual Report 2015 by EUROPEAN COMMISSION. URL: <https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/sites/erasmusplus/files/erasmus-plus-annual-report-2015.pdf>

European Parliament, Beyond Visions. URL: http://www.efa-aef.eu/media/2341-beyond-visions_full-pdf.pdf

Eurostat Statistics Explained. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics/hr

EU programme for education, training, youth and sport, PRESS: <http://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/anniversary/press>

7. PRILOZI

7.1. PITANJA ZA INTERVJU

OPĆE INFORMACIJE, MOTIVI ODLASKA NA ERASMUS I OČEKIVANJA

1. Možete li mi, za početak, reći nešto o sebi – koliko imate godina, odakle dolazite, što studirate?
2. Koja Vam je prva asocijacija na program razmjene ERASMUS? Pojasnite zašto Vam je baš to prva asocijacija?
3. Što vas je potaklo na sudjelovanje u programu razmjene ERASMUS? Postoje li neki posebni izvori oglašavanja programa mobilnosti, oglasa za određene zemlje i studijske grupe koje su Vas potakle na mobilnost? Ako da, možete li navesti na koje ste se načine informirali o ERASMUS programu?
4. Koji su za Vas osobno bili razlozi sudjelovanja u programu razmjene (osobni, profesionalni)?
5. Gdje ste bili na razmjeni? Zašto ste se odlučili za boravak u toj državi/gradu? Jeste li imali ikakvih znanja o toj državi i gradu prije odluke o sudjelovanju u ERASMUS-u? Ako da, koja?
6. Koliko dugo je trajao Vaš boravak na razmjeni?

PROCES PRILAGODBE

7. Kako ste se snašli u novoj sredini? Što je pridonijelo Vašoj prilagodbi u novoj sredini?
8. Možete li mi objasniti s kakvim poteškoćama ste se susretali prilikom dolaska u drugu državu na razmjenu?
9. Jeste li željeli upoznati lokalnu kulturu i običaje? Zašto da, a zašto ne?
10. Možete li usporediti lokalnu kulturu zemlje u kojoj ste proveli boravak na razmjeni s našom kulturom? Koliko je ona bliska ili daleka našoj kulturi? Možete li na nekom primjeru objasniti to?
11. Koliko ste se družili sa studentima na razmjeni, a koliko s domaćim (matičnim) studentima? Možete li objasniti zašto? Koje su razlike u iskustvima druženja s jednima i drugima?

12. Mislite li da su domaći studenti/ice bili otvoreni za međusobnu komunikaciju s drugim studentima na razmjeni i kako to objašnjavate?

PROMJENE (OSOBNJE, PROFESIONALNE)

13. Kakav je Vaš život danas u odnosu na život prije odlaska na Erasmus, koje su najveće promjene pozitivne i negativne?
14. Možete li odvojiti/razlikovati svoje interese od prije odlaska na ERASMUS i sada? Što se promijenilo i na koji način?
15. Objasnite na koji način je program razmjene doprinio Vama kao osobi?
16. Pratite li politiku ili neke „socijalne teme“? Što Vas zanima? Koji su Vam interesi vezani za studij i općenito? Je li boravak na razmjeni utjecao na to?
17. Jeste li tijekom studentske razmjene usvojili neka znanja, vještine, sposobnosti, a koja nisu vezana uz nastavu? Ako da, koje su to? Možete li danas ta znanja/vještine/sposobnosti primijeniti na nešto izvan studija? Molim Vas opišite mi primjerom.
18. Koliko je Vama osobno važna nacionalna pripadnost? Zašto Vam je to važno ili nevažno?
19. Smatrate li se građaninom Europe? Što za Vas znači biti „europski građanin“? Što to sve sadrži? Kako izgleda, ponaša se, što misli i koje stavove ima tipični „europski građanin“?
20. Doprinosi li program razmjene stvaranju nekih zajedničkih vrijednosti kod studenata/ica? Ako da, koje su to vrijednosti koje smatraš da dijeliš s ostalim studentima/icama koji su bili na ERASMUS-u.

KONAČNO ISKUSTVO (ZADOVOLJSTVO) / PLANOVI ZA BUDUĆNOST

21. Na koji način ste bili vrednovani i kakav ste uspjeh postigli na razmjeni? Jeste li zadovoljni načinom vrednovanja znanja i svojim uspjehom na razmjeni? Imate li kakve prijedloge kako bi se to moglo poboljšati?
22. Je li bilo poteškoća u usuglašavanju zahtjeva Vašeg fakulteta i fakulteta na kojem ste proveli boravak na razmjeni u ECTS bodovima i kurikulumu? Ako da, možete li navesti probleme s kojima ste se susreli?

23. Mislite li da je za mlade ljude u Hrvatskoj važno da idu na studijsku mobilnosti? Zašto?
24. Što biste naveli kao mane, a što kao prednosti programa razmjene? Koje je posljedice za Vas imalo to iskustvo?
25. Biste li se ponovo odlučili na studijski boravak u sklopu programa ERASMUS?
26. Možete li usporediti studiranje na Sveučilištu u Zagrebu i u mjestu boravka na Erasmusu? Možete li navesti neke prednosti i mane?
27. Kako se vidite u budućnosti? Je li program ERASMUS promijenio planove za budućnost? Na koji način?
28. Želite li što dodati? – Ima li nešto što Vas nisam pitao, a željeli bi ste nadopuniti? Što bi htjeli dodatno pojasniti?